

MŰHELY

**FERENCZI ÉS KORTÁRSAI
A HOMOSZEXUALITÁSRÓL***Eszenyi Miklós – Zahuczky László***A (homo)szexualitás „feltalálása”**

A szexualitás – mint tudományos és irodalmi téma, leszámítva talán *Sade márki* műveit – az 1700-as és 1800-as években tabunak számított (kivéve a büntetőjogi szabályozást, ahol a szankciók bőséges tárháza szerepelt). Az 1850-es évektől aztán egyre több írásmű jelent meg a szexualitásról. Érdekes módon a homoszexualitás¹ tudományos vizsgálatával nem az orvosok foglalkoztak először. A sort *Heinrich Hoessli* (1784–1864) svájci divatáru-kereskedő 1836-ban megjelent könyve (*Eros: Die Männerliebe der Griechen*) nyitotta meg, amely a férfiak közti szerelmet ábrázoló ókori Görögországból és a középkori iszlámból származó irodalmi anyagok gyűjteménye. Közel három évtizeddel később, 1864-ben a jogász *Karl-Heinrich Ulrichs* (1825–1895) enciklopédiaszerűen írta meg a homoszexualitás történelmét, irodalmát és etnográfiját *Forschungen zur mann-männlichen Liebe* címmel. Ulrichs először hangoztatott a világon olyan követeléseket, amiket előtte még soha senki: az azonos neműek iránt vágyat érzőket urningoknak nevezte; úgy vélte, hogy szerelmüket az államnak és a társadalomnak el kell ismerni, sőt házasságukat is. Az 1867-es jogászkongresszuson a szexuális szabadságért emelt szót. Az volt az álláspontja, hogy az azonos neműekre irányuló vágy veleszületett sajátosság, és ezért embertelen, ha a törvény úgy bünteti a homoszexuálisokat, mintha szándékosan bűnt követnének el.²

A 19. század második felétől egyre inkább az a nézet terjedt el, hogy a homoszexualitás betegség, így került az orvosok vizsgálódási körébe, amit elősegített az akkoriban kialakuló pszichiátria és pszichológia tudománya is. A

¹ Amit ekkor még nem homoszexualitásnak neveztek, hiszen a szót majd csak 1868-ban alkotja meg a – kevesen tudják – magyar *Kertbény Károly* író, irodalomtörténész, Petőfi és Arany verseinek első német nyelvre fordítója.

² Ebben az időben világszerte szabadságvesztéssel büntették a homoszexualitást. (Baird, 2003, 25.)

korabeli kutatók a „szexuális kicsapongásokat” besorolták az elmebetegségek kategóriájába, meghatározták a normális nemi fejlődést, valamint módszereket dolgoztak ki a szexuális devianciák „gyógyítására”.

Ahogy *Michel Foucault* írja, a 19. századi homoszexuálist már személyiségként kezelik, „van múltja, nem is akármilyen, gyermekkora, van jelleme, életmódja; és van morfológiája is, csakis rá jellemző anatómiával és – meglehet – titokzatos fiziológiával. Egész lényének része van abban, hogy a szexualitása olyan, amilyen. A szexualitása személyiségének minden ízében jelen van: ott van minden cselekedete mögött, alattomban ható és meghatározatlanul aktív vezérelvként; szexualitása szinte az ábrázatáról, sőt, az egész testtartásáról is leolvasható, mivel bármennyire szégyellnivaló is, sohasem sikerül titokban tartani. A szexualitás valójában egylényegű vele, e szexualitás nála nem is annyira bűnös szokás, mint inkább sajátos természet. A homoszexualitás ugyanis, ne feledjük, csak attól fogva lett pszichológiai és orvosi kategória, hogy már nem a szexuális kapcsolat egyik típusának tartották, hanem inkább a szexuális érzékenység sajátos formáját, a férfiaság és a nőiesség sajátos keverékét látták benne. [...] A szodomita visszaeső embernek számított, a homoszexuális viszont embertípus.” (Foucault, 1996, 46-47)

És ezt az „embertípust” górcső alá vették: a 19. század utolsó évtizedeiben többen is kutatás tárgyává tették az azonos neműek szerelmét (főleg a pszichiáterek), akik könyveikben fejtegették álláspontjaikat. Közéjük tartozott az olasz *Carlo Mantegazza* (*Gli amori degli uomini*, 1885), az osztrák *Richard von Krafft-Ebing* (*Psychopathia sexualis*, 1886), az angol *Havelock Ellis* (*Sexual inversion*, 1896; *Studies in the psychology of sex I-II*, 1897-1915), a francia *André Rafflovich* (*Uranisme et unisexualité*, 1896) és a német *Iwan Bloch* (*Beiträge zur Ätiologie der Psychopathia sexualis*, 1902).

Ferenczi kortársai a homoszexualitásról

Bátran állíthatjuk, hogy a homoszexualitás – és egyáltalán a szexualitás – kutatásának igen nagy lökést adott a pszichiátria, a szociológia és a kulturális antropológia fejlődése. A már idézett *Foucault* szellemes megfogalmazása szerint a 19. század a „scientia sexualis” korszaka, hiszen ekkor foglalták szavakba a nemi gyakorlatot. Sorra jelentek meg a szexuális devianciákat tárgyaló munkák, a szorgalmas pszichiáterek azon fáradoztak, hogy „összegyűjtsek a szexuális másság szegényes költészetének dokumentumait. Így láttak hozzá a nyugat-európai társadalmak ahhoz, hogy véget nem érő jegyzékbe vegyék az élvezetek különböző formáit. Mint valami növénygyűjteményt, úgy dolgozták ki a perverziók határozóját, úgy sorolták különféle osztályokba őket. A mindennapi fogyatékosok fajtáit éppúgy leírták, mint a furcsaságokat vagy a szexualitás szélsőséges válfajait... Ez volt az a pillanat, amikor a legkülönlegesebb élvezetek kedvelőit egyszerre felszólították, hogy mondják el

az igazságot magukról, mégpedig az igazság diskurzusának keretében, amely immár nem a bűnről és az üdvösségről, a halálról és az örökkévalóságról szóló diskurzus mintájára tagolódik, hanem azon diskurzus mintájára, amely – a tudomány nyelvén – testről és életről beszél.” (Foucault, 1996, 67-68).

Ferenczi előfutárai közül elsőként *Richard von Krafft-Ebing* (1840-1902) grazi törvényszéki elmeorvos, a szexuálpatológia atyja, rendszerezte a rendelenes szexuális tevékenységeket, mint pszichiátriai kórformákat. Igen gondos leírásokat adott, feltételezve, hogy az ember eredetileg biszexuális lény (később *Freud* is ezt a teóriát képviseli). A szexualitáshoz kapcsolódó mentális betegségeket rendszerező művében eleinte degeneráltaknak bélyegezte a homoszexuálisokat, később jócskán enyhített, és azt mondta, hogy egyszerűen csak nem tudnak magukon uralkodni (Eszenyi, 2006, 47.).

Auguste Forel (1848–1931) svájci elmegyógyász szerint nehéz határvonalat húzni a „szertett” és az „öröklött” bűnök között. Az a véleménye, hogy a homoszexuális férfiakat a normálisok vonzzák, de jobb híján saját beállított-ságúakkal kell beérniük. Kiegyensúlyozatlanok, partnereiket gyakran cserélik, pszichésen terheltek, és el akarják fogadtatni a saját házasságukat. Mégis úgy véli, hogy a homoszexualitás kevesebb gondot okoz a társadalomnak, mint a prostitúció (Mc Laren, 2002, 134.)

Az amerikai *G. Frank Lydston* (1858–1923) 1904-ben felhívta a figyelmet, hogy jelentősen megnövekedett a homoszexuálisok száma, ezért a szülők ne engedjenek gyermekeik számára intim játékokat. Természetesen a homoszexuálisok száma nem növekedett meg, csak több eset vált ismertté; mégis, elsőként ő hangsúlyozza az örökletesség lehetőségét (e nézetnek ma is számos híve van). (Mc Laren, 2002, 133-134)

A korabeli szerzők közül a leghaladóbb szemléletű az angol *Havelock Ellis* (1859–1939), aki szintén Ferenczi kortársának tekinthető. Szerinte a perverziók többsége – eltekintve a nemi erőszaktól vagy a szexuális zaklatástól – nem árt másoknak, ezért a homoszexuális sem szorul gondozásra, s inkább érezze magát jól, úgy ahogy van, minthogy egy „normális férfi gyöngé utánzatát faragnánk belőle.” Határozottan kijelenti, hogy még mindig jobb, ha valaki homoszexuális, mint belekényszeríteni egy olyan helyzetbe, amire belső hajlama nem készíti. Ezért radikális gondolkodóként és a szexológia egyik atyjaként a „szexuális inverzió” (homoszexualitás) toleranciájára szólított fel (Eszenyi, 2006, 47.).

Sigmund Freud (1856–1939) *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (Három értekezés a szexualitás elméletéről) című, 1905-ben megjelent munkája új korszakot nyitott a homoszexualitás megítélésében. Freud szerint a gyermek „multiszexuális”, s csak később alakul ki a heteroszexualitás. Egyes személyeknél a fejlődési séma megreked, vagyis a homoszexualitás nem más, mint egy köztes állapotban való megrekedés. Freud inkább a biológiai tényezők szerepét hangsúlyozta, megjegyezvén, hogy a gyermekben eleve benne rejlik a biszexu-

alítás: ha a heteroszexuális fejlődést zavar éri, akkor homoszexuálissá válhat. Későbbi, 1915-ös munkájában így mutatja be a „perverzeket”: „gondos vizsgálatokkal, amelyeket bizonyára csak az illetők áldozatkész önmegtagadása tett lehetővé, oly egyének csoportjait ismerhettük meg, akiknek ’nemi élete’ a legfeltűnőbb módon elüt a megszokott átlagos képtől. Ezeknek a ’perverz’-eknek az egyik csoportja úgyszólván törölte műsorából a nemek különbségét. Csak a velük azonos neműek képesek felkelteni szexuális vágyukat; a másik nem, kivált ennek a nemi szerve, egyáltalában nincs rájuk szexuális hatással, szélsőséges esetekben az utálat tárgya. [...] Az ilyen embereket homoszexuálisoknak vagy introvertáltaknak nevezzük.” (Freud, 1986, 249.). Freud szerint a homoszexualitás egyes férfiaknál azért alakul ki, mert a nőkkel szerencsétlen szexuális tapasztalatokat szereznek. Szakít a kor felfogásával és kijelenti, hogy egy homoszexuális is lehet férfias, ellenben a leszbikusok – vélekedése szerint – a férfi testi és lelki tulajdonságait viselik magukon. Munkáiban számtalan „perverziót” sorolt fel, de feltette a kérdést, hogy miként kell ezekhez a dolgokhoz viszonyulni? Válasza úttörő és mai napig helytálló: „A felháborodással, személyes ellenszenvünk kifejezésével s a bizonykodással, hogy nem osztozunk ezekben a kéjelgésekben, nyilvánvalóan még semmit sem tettünk... Ha nem értjük meg a szexualitásnak ezeket a kóros alakzatait és nem tudjuk őket a normális nemi élettel egy kalap alá venni, akkor éppen, hogy nem értjük meg a normális szexualitást sem.” (Freud, 1986, 251.)

A pszichiáterek szerepe tehát óriási az új nemi identitások megismertetésében, ami erősítő hatást gyakorolt a homoszexuális szubkultúrákra. Ez az orvosok kutatásai mellett köszönhető volt annak is, hogy a társadalom szakított az egyházi dogmákkal és a jogrendszer szintén elvált az egyházi törvénykezéstől. A homoszexualitást a századelőtől már nem annyira pszichés betegségként, mint inkább devianciaként kezelték, de továbbra is számtalan negatív megkülönböztetés sújtotta az érintetteket. Ez vezetett a politikai irányzatokhoz hasonló, a feminizmusmal rokon vonásokat mutató homoszexuális mozgalmak kiteljesedéséhez.

Az első ilyen jelentős mozgalom szintén Ferenczi és Freud kortársa, „kolégája”, *Magnus Hirschfeld* (1868–1935) berlini pszichiáter nevéhez fűződik. Hirschfeld megalapította a Szexuális Tudományok Intézetét (*Institut für Sexualwissenschaft*), amelyet olyan hírességek látogattak, mint pl. az akkor Berlinben élő *Christopher Isherwood* angol író, a *Kabaré* című regény szerzője. Hirschfeld munkásságának három célja volt: eltörölni a német Btk. 175. §-át (a homoszexualitás büntetése), megismertetni a közvéleménnyel a homoszexualitás igazi jellegét, s rávenni a homoszexuálisokat arra, hogy harcoljanak a jogaikért. 1899 és 1923 között jelent meg tudományos évkönyvük (*Jahrbuch für Sexuelle Zwischenstufen*), amelyben a homoszexualitás pszichológiájáról, történetéről stb. közöltek tanulmányokat. Hirschfeld hangsúlyozta, hogy a homoszexualitás olyan biológiai jelenség, amit nem lehet elnyomni, hanem jogi

és társadalmi toleranciát igényel. (Boisson, 1991, 45-46) Szerinte sem betegségről, hanem egy köztes fejlődési állapotról lehet beszélni (*sexuelle Zwischenstufe*) – s ez hajaz Freud gondolataira –, ezért a homoszexuálisok „harmadik nemnek” tekinthetők (ez utóbbi nézetet Ferenczi eleinte elfogadta, majd elutasította). Munkatársa, *Kurt Hiller* (1885–1972) 1918 tavaszán, a Wilson-féle 14 pont alapján hangsúlyozta, hogy a homoszexuálisok egy kisebbség tagjai, ezért az etnikai minoritások mellett ők is védelmet érdemelnek.

Hirschfeld működésének hatására 1914-ben *Ellis* és *Edward Carpenter* író Londonban megalapították a Brit Szexuálpaszichológiai Társaságot, amelyben 1920-ban egy homoszexuális albizottságot hoztak létre. A társaságba belépett például *George Bernard Shaw* író, *George Ives* kriminológus és *Ernest Jones* pszichoanalitikus.

A homoszexualitás iránti megélenkült érdeklődés *Ferenczi* munkásságára is hatást gyakorolt.

Ferenczi korai munkái a homoszexualitásról

Ferenczi először a *Gyógyászat* 1902. március 16-i számában közölte, *Homosexualitás feminina*³ című cikkével jelezte, mennyire érdeklődik e téma iránt. Tanulmányában K. Róza, alias Róbert, „homoszexuálisan érző nő esetét” ismerteti „akinél az arcvonások férfiasan markáns volta nagyon szembeütő” (*Ferenczi*, 1999, 257.) Írásából kiderül a páciens életkora, családi állapota, foglalkozása és szexuális beállítottsága. Az alany életrajzát *Ferenczi* „valóságos odisszeá”-nak tekinti és orvosi szemmel – testi és pszichikus szexualitását vizsgálva – meglepő mélyrehatóan részletezi. A cikk szerzője illusztrálásként és a leírtakat alátámasztandó közli a páciensről készült fényképet is. (*Ferenczi*, 1999, 112-115)

Ferenczi homoszexualitáshoz való viszonyát, ill. hozzáállását már munkája legelején kifejti: K. Róza „...egyike azoknak a szerencsétlen teremtetéseknek, akiket a velük született beteges hajlam ellenállhatatlan erővel vonz a saját nemükhöz tartozók felé, míg a nemi ösztön természetes, vagyis heteroszexuális kielégítése őket teljesen hidegen hagyja, sőt nemritkán utálattal tölti el. Az ilyenfajta esetek nem túlságosan ritkák...” (*Ferenczi*, 1999, 112.) *Ferenczi* ezen írása a homoszexualitást veleszületett beteges hajlamnak, nyughatatlan természetű dolognak, a nemi ösztön természetellenes kielégülésének, degenerációnak és perverzióknak véli, és meglehetősen gyakorinak minősíti.

Ferenczi publikációja a mai szexuál-terminológiai és diagnosztikai értelemben transzszexuális esetet ismertet, és először itt figyelhetjük meg körültekintő mérlegelését, toleranciáját és liberalizmusát a szexuális rendellenességekkel kapcsolatban. *Ferenczi* a korabeli megszégyenítő és diszkriminatív viselkedés

³ A női homoszexualitás. Valójában transzszexuális esetről van szó.

csökkentése érdekében *Darwin* kiválasztódás-elméletét kínálja fel a homoszexualitásnál és a transzszexualizmusnál, hangsúlyozva társadalmi veszélytelenségüket. (Mészáros, 1999, 407.) „Minden szexuális rendellenesség éppen csak annyiban és azért rendellenes, mert eltér a nemi szexuális érintkezés azon rendjétől, amely a faj fenntartására alkalmas” (Ferenczi, 1999, 114.).

Ferenczi ezen preanalitikus írása bizonyíték arra, hogy gondolkodása akkoriban kora orvosaihoz, társadalmához és közvéleményéhez hasonlóan előítéletes volt. Az esetleírás egyébként a századforduló körüli idők paradigmaticus példája annak, hogy egy Ferenczi szerint lesbikus (valójában transzszexuális nő) – aki a képzettség és vagyon nélküli rétegből származott – miként sülyedhet szinte elképzelhetetlenül mélyre, hogyan kerülhet börtönbe, elmeógyógyintézetbe, szegény- és toloncházba és vándorolhat ezen intézmények között csupán nemi beállítottsága miatt. A humanista Ferenczit persze elborzasztotta ez az életút, de még ő is a természet bölcsességének tartotta, hogy az efféle egyének mintegy kiszelektálódnak a természetes kiválasztódás során. (Harmat, 1994, 70.)

Írásának második részében két általa felmerülő kérdést feszeget és próbál meg azokra lehetséges választ adni. Az első az, hogy hol helyezzük el az ilyen egyént, aki a „szegényház, a börtön, a toloncház és az elmebetegintézet” között vándorol. Ferenczi szerint addig is, amíg az ilyenfajta szellemileg is visszamaradottaknak és szexuális zavarokkal is küszködőknek „külön intézetek létesülnek, talán leghelyesebb, ha azok a községek szegényházaiban helyzetnek el, ahol meglehetősen szabadságot élveznek, esetleg dolgozhatnak is, és többé-kevésbé védve vannak az emberek rosszakaratától és bántalmazásaitól” (Ferenczi, 1999, 114.). A második kérdés az, hogy miként akadályozhatóak meg az ilyen egyének a fajfenntartásban. Ferenczi szerint ezt „már maga a természet megoldotta.” (Ferenczi, 1999, 114.) Munkája végén örvendetesnek tartotta, hogy „a természet maga gondoskodik az elfajultak kiküszöböléséről, és nem bízza azt a megbízhatatlan emberekre.” (Ferenczi, 1999, 115.)

Cikkében társadalomkritikát is megfogalmaz a korabeli homoszexualitást feldolgozó szerzők és kiadók ellen, ekképpen: „...a szexuális perverzításoknak dudvaként burjánzó ’tudományos’ irodalma, amely a szerzőknek is, kiadóknak is fényes anyagi hasznot hajt, gondoskodott róla, hogy az orvosi olvasóközönség aránytalanul jobban legyen tájékoztatva...” (Ferenczi, 1999, 112.)

A szexuális átmeneti fokozatokról

„Ferenczi 1905-től a homoszexualitással kapcsolatos törvénykezés liberalizálására alakított nemzetközi egyesület budapesti képviselője volt.” (Harmat, 1994, 50.) Fialat orvosként Ferenczi örömmel fogadta *Hirschfeld* szexuális emancipációval kapcsolatos gondolatait.

Ferenczi rokonszenvét jelzi az is, hogy Freuddal történő első találkozása előtt előadást tartott a *Budapesti Orvosi Kör* 1906 április havi ülésén *A sexu-*

alis átmeneti fokozatokról címmel, majd ugyanezen címen nyomtatásban is megjelentette írását a *Gyógyászat* 1906. május 13-i számában. Ebben Hirschfeld nemi átmeneti fokozatokkal kapcsolatos főbb koncepcióit dolgozta fel, és a homoszexualitás biológiai és lelki okait vette vizsgálat alá.

Tanulmányában az elsődleges és másodlagos nemi jellegén kívül egy harmadlagos, ún. pszichikus nemi karakterről ír. A férfi és a női lélek típusa között nagy eltérést észlel, amit így ismertet vázlatosan: „A nőről joggal mondják, hogy inkább receptív, a férfiről, hogy produktív. A férfi generalizáló, absztraháló, a nő specializáló, konkrét gondolkodó lény. A férfinak kisebb, a nőnek sokkal nagyobb a családi érzéke. A férfi szelleme hypermetrop, a nőé myop. A férfi erőszakosabb, a nő gyengédebb. Nincs azonban tökéletes férfi- és női típus. Minden nőben van egy kevés férfiaság, minden férfiban egy kevés nőieség.” (Ferenczi, 1999, 257.) Majd *Katte* berlini orvos szemléletét ismertette közli, hogy „minden emberben egyesülnek az M (Mann) = férfi-tulajdonságok a W (Weib) = női-tulajdonságokkal. A tökéletes férfinál az M/W törbben a W elenyészően csekély. A nőnél az M nagyon kicsi. Vannak azonban átmeneti állapotok is: ha ugyanis az M és W megközelítőleg egyenlők. Ilyen a nőies férfiak és a férfias nők egyénisége.” (Ferenczi, 1999, 257.)

A harmadlagos nemi jelleg egyik leghatalmasabb megnyilatkozása a nemi vonzódás, a szerelem. „Az esetek túlnyomó számában a női genitálékkal és a szekunder jelleggel a férfiakhoz való vonzódás jár együtt; a férfigenitálékkal bíró férfias egyén viszont a nőhöz vonzódik. Ez a heteroszexuális normális szerelem. Vannak azonban esetek, ahol a természet variációkban gyönyörködik, a férfitestbe női nemi hajlandóságot, a nőibe férfi-természetet ültet. A kutatók egy részének felfogása szerint így jön létre a homoszexualitás, vagyis az egyén nemi vonzódása ahhoz a nemhez, amelyhez látszólag maga is tartozik.” (Ferenczi, 1999, 257-258)

Ezt követően a homoszexualitás „gyakrabban előforduló változatait” ismerteti röviden. A homoszexuális szó helyett *Ulrichs* alapján a férfi homoszexuálist urningnak, a nőit urninde-nak hívja (Ferenczi, 1999, 258.). Az urningoknak két fajtáját különbözteti meg: az effeminált urningot és a virilesebb urningot, majd tulajdonságaik alapján kategorizálja őket és neves történelmi személyiségeket említ példaként. Így effeminált urning: *Willibald von Sadler-Grün* tenorista, *Boldog Ágost* szász herceg, II. *Lajos* bajor király és *Leonardo da Vinci* (Ferenczi, 1999, 258.). Férfiasabb urning: *Nagy Sándor*, *Platón*, *Caesar*, XII. *Károly*, *Michelangelo* és *Oscar Wilde* (Ferenczi, 1999, 260.) A női homoszexualitáson belül szintén két típust különböztet meg: a férfiasabb urnindét, (mint például *Michel Louise* francia forradalmárnő és *Felicita von Vestvali* művésznő) és a nőiesebb urnindét. (Ferenczi, 1999, 260.)

Munkájában a homoszexualitás eredetére is kitér. Kortársai közül *Krafft-Ebing*, *Gross* és *Naecke* úgy vélte, hogy a homoszexualitás nem szerzett, hanem veleszületett tulajdonság, „világra hozott sajátság” (Ferenczi, 1999,

261.). Ezzel szemben Bloch és Schrenk-Notzing a homoszexualitást szerzett tulajdonságnak vélik, „amelyet véletlen asszociációk (choc fortuit), szexuális kiéltség, utánczás stb. hozhatnak létre.” (Ferenczi, 1999, 261.) Hirschfeldnek és követőinek sikerült a homoszexualitás „originális voltát” bebizonyítani. Írása elején maga Ferenczi említi, hogy tíz homoszexuális esetet észlelt eddig praxisában, és e résznél közli, hogy azok egytől egyig a homoszexualitás eredeti, már meglévő létezésétét támasztják alá.

Támadta Krafft-Ebing és a biológus Möbius véleményét, mely szerint a homoszexualitás degenerációs, elfajulásos betegség (Harmat, 1994, 50.; Stanton, 1990, 1., 122.). Majd Hirschfeld és követői nézetét ismerteti, amely szerint a homoszexuálisok: „egy harmadik, átmeneti nemnek a képviselői, akik nem a fajfenntartásra vannak hivatva, hanem – mint a köztük szereplő szellemi nagyságok jelentékeny száma bizonyítaná – a munkára, az emberi haladás előmozdítására.” (Ferenczi, 1999, 261.) Helyteleníti írásában gyógymódként a homoszexuálisok házasságát és ellenzi a hipnózist, mint lehetséges megoldást is (Ferenczi, 1999, 261-262). „Valószínű, hogy a homoszexualitás kiirthatatlan az illető egyéniségéből.” (Ferenczi, 1999, 262.) (Ez azért úttörő megállapítás, mert a pszichiáterek az 1970-es évekig próbálkoztak mindenféle – természetesen sikertelen, bár üdvözítőnek hitt – gyógymódokkal.)

Tanulmányában a homoszexualitást Ferenczi átmeneti szexuális „fokozatnak” tartja, egyfajta fejlődési rendellenességnek, kóros állapotnak, amely a társadalomra nézve nem káros. Bár elfogadta Hirschfeld azon állítását, mely szerint minden nő hordoz magában valami maskulint, és minden férfi valami feminint, tartózkodott attól, hogy arra a következtetésre jusson, hogy a szexuális átmenetiség minden ember sajátja lenne. Ferenczi későbbi munkáiban is szexuális toleranciát hirdetett, ugyanakkor továbbra is figyelmen kívül hagyta a Hirschfeld tanításaiból eredő elméleti kérdéseket (Bauer, 2005, 8.). Annak ellenére, hogy Ferenczi tisztában volt a hagyományos szexuális binaritás fogalma elégtelenségének, tanulmányában mégis áttekintette a korabeli biológiai és kulturális álláspontokat, kizárólagosan csak azért, hogy támogassa a szintén Hirschfeld által létrehozott *Wissenschaftlich-humanitäre Komitee* petícióját a már említett német Btk. 175. §-ának eltörléséért. Sokakkal együtt Ferenczi is vallotta, hogy a minősített eseteken kívül (1. ha közszemérmert sért; 2. ha erőszakkal vagy fenyegetéssel párosul; 3. ha 16 évesnél fiatalabbakon hajtatott végre) a felnőttek közötti homoszexuális cselekmények a társadalom szempontjából közömbösek, büntetésük ezért igazságtalan és felesleges (Ferenczi, 1999, 407.)⁴

Ferenczi 1909-ben írt *Weiteres zur Homosexualität* című német nyelvű írása különösen sok érdekességet tartalmaz⁵. Ferenczi két homoszexuális

⁴ Megjegyezzük, hogy ekkortájt Európát tekintve Magyarországon volt szinte a legenyhébb a homoszexualitás szankciója: egy év fogházzal sújthatták az 1878. évi V. tv. értelmében, de ezt a gyakorlatban nem is igen alkalmazták.

⁵ Ld. Ferenczi, 1964; Buda Béla, 1976.

esetét: a homoszexuális gátlásokkal és heteroszexuális próbálkozásokkal küszködő C. problémáját, és a majdnem teljesen gátlástalan, sajátos vallásos kételyekkel küzdő T. történetét ismerteti. Írásában Sadgerre hivatkozva említi, hogy a homoszexuálisoknál az anya játssza a főszerepet, és a homoszexualitás okának többek között a fiúnak az anyjához való erős kötődését tartotta (e nézetet ma is sokan osztják). Ferenczi szerint a homoszexuálisok túlságosan erősen szeretik a nőket, ezért ettől megrémülnek, és elfojtják ezt a vágyukat. A homoszexualitás ezt követően elfojtott formában tér vissza, ami a tudattalanban még inkább régi, elviselhetetlenül erős fantáziákat jelent. Idealizálják a nőket, és tudattalanul fantáziálnak velük. Ferenczi a homoszexualitást visszafordulásként értelmezi, amikor is a férfissá váló fiú elkezd félni saját szexuális vonzalmától, ezért elfojtja azt. Ezt pótlandó – ha a gyerekkorából az előfeltételek megvannak – homoszexuálissá válik. Ennek ellenére Ferenczi hisz a „veleszületett” homoszexualitásban, és alkati kérdésnek tartja, hogy hajlama szerint tudatos homoszexuálissá válik-e vagy sem az illető, akár a külvilágból származó ingerek hatására. A harmadik nem elméletét továbbra is fikciónak tartja, szerinte ezt a homoszexuálisok maguk találták ki egyfajta tudományos formában történő szembeszegülésként. Harmadik nem nincs, ezt Ferenczi az állatvilágból hozott példákkal igyekezett alátámasztani.

1911. szeptember 21-én és 22-én a *Nemzetközi Pszichoanalitikusok Egyesületének (Internationale Psychoanalytische Vereinigung)* III. (weimari) kongresszusán Ferenczi a homoszexualitás értelmezéséről tartott előadást.⁶ Az előadás szövege tanulmány formájában *A férfiak homoszexualitása* címmel először 1914-ben, majd 1919-ben is megjelent az *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből* című kötetében, mindkétszer Dick Manó gondozásában, változatlan kiadásban.

E tanulmányát is Sadger két következtetésével vezeti be. Valamennyi, Sadger által vizsgált homoszexuális esetében a saját neműek felé fordulást mindig megelőzte egy olyan időszak, amelyben intenzív heteroszexuális ösztöneik megnyilvánulásai voltak felismerhetők. Majd – ugyancsak Sadgert idézve – az Ödipusz-komplexus jelentőségét hangsúlyozta, és megállapította „különösen a később homoszexuálissá fejlődő férfiak” erőteljes kötődését az anyjukhoz. A rögzülés és a később kifejlődő homoszexualitás közötti összefüggést így magyarázta: „A homoszexuális nemi cselekvéseiben tulajdonképp az anyjához való kezdeti, infantilis viszonylatot akarja visszaidézni, az anyja szeretetét keresi. Ezt úgy éri el, hogy – tudattalanul – magát az anyjával azonosítja, míg magát szereti férfiszerepében: igazában tehát narcissta.” (Ferenczi, 1919, 27.) Ferenczi az elsők között hangoztatta Magyarországon az anyakapcsolat és a homoszexualitás közti összefüggést. Ezt a felismerését később a dinamikus pszichiátria – nem biztos, hogy helyesen – megerősítette (Harmat, 1994, 144.).

⁶ Vö: Harmat, 1994, 50. és Jones, 1973, 371.

Később *Karsch* indítványához csatlakozva szerencsésebbnek véli a homoszexualitás szó helyett a homoerotika szó alkalmazását „a hasonló neműek iránt való szerelem” megnyilvánulásainak kifejezésére.⁷ Ferenczi megfigyelései szerint kétfajta homoszexuális létezik, s e kettőt különíti el és különbözteti meg tanulmánya további részében. A passzív, szubjektív, alanyi homoszexuális viselkedésben és megjelenésben nőies – szerinte itt a nárcizmus dominál, és ez valódi szexuális átmeneti fok –: ők valóban köztes szexuális állapotot jelentenek a női és a férfi nem között (ahogyan azt Hirschfeld értelmezése kimutatta), és egyúttal fejlődési anomáliának minősíti ezt. Az aktív, objektív, tárgyi homoszexuális tökéletesen férfias megjelenésű, de a lelki fejlődésükben bekövetkező váratlan fordulat miatt kényszerneurózisban szenved, így Ferenczi „szilárd meggyőződése” szerint az övé „éppen úgy gyógyítható, mint a kényszerneurózis bármelyik más szimptomája.” (Ferenczi, 1919, 37.)

Mivel Ferenczi hangsúlyozza, hogy „a pszichológiai szexuális vonások az egyéneknél különböző mértékben keverednek” (Ferenczi, 1919, 26-39 és 30.), a saját nemhez való vonzódás csak tünetként értelmezhető, és „egyaránt lehet a legkülönbözőbb pszichikai betegségek jelentkezési formája, mint valamely fejlődési zavar megnyilvánulása, sőt a normális lelki tevékenységnek is alakja” (Ferenczi, 1919, 28.). „Figyelembe véve az azonos nemű kapcsolatok lehetséges normalitását, Ferenczi kritizálja a homoerotikus készletek túlzó elnyomását a modern kultúrában, és felhívja a figyelmet a szublimált homoszexualitás szociális és kulturális kohézióban betöltött szerepére.” (Ferenczi, 1919, 38.) Ezen állítások ellenére Ferenczi igyekszik elkerülni azt a félreértést és látszatot, mely szerint a homoszexualitás támogatója lenne. Ezért hangsúlyozza, hogy a heteroszexualitás „természetes és megalapozott a nemek pszichológiai organizációjában” (Ferenczi, 1919, 38.), továbbá hogy „nagy hiba lenne a femininitást a férfi homoszexualitás jeleként elfogadni” (Ferenczi, 1964, 139.).

1911-ben jelent meg Ferenczi következő publikációja e tárgyban, *A homoszexualitás szerepe a paranoia pathogenesisében*⁸ címmel. Kiemelkedő és figyelemre méltó teljesítmény volt ez az elmebetegségek elmélete szempontjából (Ferenczi, 1982, 96-123). Ferenczi munkájában négy paranoiás esetet ismertet, melyek mindegyikéről összegzően megállapítja: „a paranoiánál lényegében az addig átszellemített homoszexualitás felelevenedéséről van szó, mely ellen az én a projekció erőszerkezete segítségével védekezik.” (Ferenczi, 1982, 122.) Majd, eseteiből adódóan, a – Freud által fölvetett – neurózisválasztás talánya foglalkoz-

⁷ Ez szintén korszakalkotó volt, hiszen az 1970-es években pontosan azért kezdték el az érintettek magukra a *gay* (meleg) kifejezést alkalmazni, hogy utaljanak rá: két azonos nemű között nem kizárólag a szex, de az érzelem is összekötő kapocs lehet, s a homoszexualitás szó túlságosan „szexista”. (Vö. Ferenczi, 1999: 28.)

⁸ Első magyar megjelenése ezen a címen történt, a további megjelenésekben *A homoszexualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában* címet viselte.

tatja, nevezetesen az, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy a biszexuális hajlandóságból „normális heteroszexualitás, homoszexuális kényszerneurózis, vagy paranoia keletkezzen.” (Ferenczi, 1982, 122-123) Ezért az infantilis kétneműség helyett szerinte „célszerű volna a pszichológiában az ambiszexualitás kifejezést használni”, amely magába foglalja „a gyermek azon képességét, hogy a maga – eredetileg tárgyaltalan – erotikájával a férfi vagy a női, vagy mind a két nem felé fordulhat, magát bármelyik, avagy mind a két nemhez rögzítheti” (Ferenczi, 1982, 123.).

Ebből a tanulmányból kiderül továbbá, hogy Ferenczi és Freud már megismerkedésük kezdetén (1908 nyarán) beszélgetett a homoszexuálisok pszichózisáról; valószínűleg Ferenczi kezdeményezésére és javaslatára (Ferenczi, 1982, 96-97). A látens homoszexualitás és az üldöztetési téboly, paranoia közötti kapcsolat felfedezése – amelyet az elmekörtán dinamikus ága a mai napig fontos felismerésként tart számon, s amelyet elismert és átvett Freud is – teljes egészében Ferenczi érdeme.⁹ Amikor a paranoia problémáját vizsgálta Freud, *Jung* mellett Ferenczi véleményét is kikérte (Harmat, 1994, 154.)

Az analízis zóna izgalma, mint tébolyodottságot kiváltó ok. Adalék a homoszexualitás és a tébolyodottság viszonyának kérdéséhez című, szintén 1911-es írásában Ferenczi egy újabb homoszexuális eseteleírást ismertet (Ferenczi, 1982, 193-198).

Ferenczi kései munkái a homoszexualitásról

Ezt követően több mint másfél évtizedes csend következik Ferenczi életében, mármint abban az értelemben, hogy nem jelenik meg a homoszexualitással kapcsolatos tanulmánya. Ferenczi érdeklődési köréből azonban ezt követően sem került ki a homoszexualitás témája, publikációi által széles tömegek ismerték meg ez irányú munkáját. Talán ennek is köszönhető, hogy világhírnévre tett szert nemcsak az orvosok, hanem a homoszexuálisok körében is. Így nem véletlen, hogy 1926 körül a Budapesten elterjedt szóbeszéd szerint amerikai homoszexuális betegek keresték fel Ferenczit rendelőjében.¹⁰

„A pszichoanalízisre hárult az a feladat, hogy elővegye a szexualitás problémáit, amelyek évszázadokon át porosodtak a tudomány méregszekrényében.” – írta Ferenczi *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című 1929-ben megjelent munkájában¹¹ (Ferenczi, 1997, 13.). Művében a biológia jelenségeit is psi-

⁹ Vö. Ferenczi, 1982, 98. és Harmat, 1994, 44. és 154.

¹⁰ Vö. Harmat, 1994, 127. és Somlyó, 1991, 89-90.

¹¹ Eredetileg *Versuch einer Genitaltheorie* címen jelent meg az Internationale Psychoanalytische Bibliothek XV. köteteként Bécsben, 1924-ben. Magyar nyelven 1929-ben látott napvilágot, bár a *Bevezetés* 1928-as keltezésű. Ez a mű angol és francia nyelven *Thalassa* címen vált ismertté és terjedt el.

choanalitikusan értelmezi, és a „bioanalízis” jelentőségét hangsúlyozza. Vizsgálódásának tárgya nemcsak a homoszexualitásra, hanem a genitalitásra, a gyermekkori szexualitásra, az impotenciára, az incesztusra, a kasztrációra, az onániára, a szexuális fejlődésre, a szexualitás és az álom kapcsolata mellett a szexualitás és a neurózis kapcsolatára is kiterjedt.

Ferenczi értelmezésében az általa jóváhagyott heteroszexuális teleológia (cél-szerűség) azt feltételezi, hogy a férfi és férfi közötti csakúgy, mint a nő és nő közötti szexuális társítások alkalmatlanok a természet céljának megvalósítására, azonban mégsem tartózkodik attól, hogy 1932-es *Klinikai naplójában* kijelentse: „a női homoszexualitás voltaképpen valami nagyon is normális dolog, éppen olyan normális, mint a férfi heteroszexualitás.” (Ferenczi, 1996, 98.).¹² Azaz a férfi homoszexualitást mintha még mindig nem tudná elfogadni.

Összegzés

Ferenczi a tudományos és szakmai körökben elsőként vetette fel és tette polémia tárgyává a szexuális rendellenességeket. Valószínűleg a századfordulón találkozott először homoszexuális beteggel, akit orvosként látott el a *Havas* professzor vezetése alatt működő Rókus Kórház V. orvosi, úgynevezett „bujakóros” osztályán.

A pszichoanalitikus mozgalom jeles magyar képviselője helyeselte Freud homoszexualitással kapcsolatos nézetét, mely szerint az „kezdetleges szexuális típus, amely tökéletlen maradt, azaz a fejlődése megállt egy kezdetleges szinten” (Bauer, 2005, 22-23). Elfogadta és több tanulmányában bizonyította Sadger és Freud megállapítását (Ferenczi, 1964, 177-184), mely szerint a homoszexualitás oka többek között a fiúnak az anyjához való erős kötődéséből fakad és ebből következtetve a fiú számára a más nőre irányuló vonzalom az anyai szeretet elárulásának tűnik (Dietz – Hesse, 1975, 167.). Szerinte létezik veleszületett homoszexualitás is, de ez csak abban az esetben fejlődik ki, ha több tényező vagy a külső környezeti hatások közrejátszanak benne. (Apa vagy anya nélküli családban való nevelkedés; az anya domináns szerepe a családi életben; nem kívánt gyermekként vagy nem a várt nemiségű gyermekként való megszületés; elkenyveztetett, ellenkező neműként nevelt, testvér nélkül felnövekvő gyermek; heteroszexualitáson való tetten érés és az emiatt érzett szégyen és az ebből kialakuló elfojtás következménye, narcizmus jelenléte stb.)¹³

Nem értett egyet Hirschfeld „harmadik nemként” aposztrófált elméletével. Tünetnek, lelki betegségnek tartotta a homoszexualitást, majd megállapította, hogy kizárólag a tárgyi létezésű gyógyítható. Támogatta azonban Hirschfeld

¹² Vö. Bauer, 2005, 10.

¹³ Lényegében nagyjából hasonló *Buda Béla* többlépcsős homoszexualitás-elmélete, mely manapság a legelfogadhatóbbnak tűnik a szakirodalomban.

mozgalmát, mely a homoszexualitás büntetlensége mellett érvelt és erre kérte fel az orvosársadalom valamennyi tagját is. Ferenczi szerint a homoszexualitás kóros, de éppen ezért nem káros, s a minősített eseteket kivéve felesleges a büntetése. „Érvényesek és időtállóak Ferenczi megfigyelései és elméleti általánosításai a szexualitás zavaraival kapcsolatban is.” (Buda, 1976, 282.) Ferenczi legnagyobb érdeme az volt, hogy a homoszexualitást tudományos vizsgálatnak vetette alá, s ezzel jelentős mértékben hozzájárult az előítéletek, a népies és tudományos álarcban jelentkező tévképzetek széttöréséhez (Harmat, 1994, 143.).

„További érdeme a homoszexualitás etiológiai heterogenitásának, különösen az aktív és a passzív homoerotika különbözőségének hangsúlyozása.” (Harmat, 1994, 144.) Ha az általa javasolt tudományos csoportosítás már nem is él tovább, a két típus, mint a körülményekkel kapcsolatos és attól függő csoport megtalálható és mind a nárcizmus szerepére, mind a homoszexualitás és kényszerbetegség kapcsolatára, a Sucht-jelenségekre és az ún. borderline szindrómára jelentős számú irodalom utal.¹⁴ *Paul Federn* szerint Ferenczi legnagyobb elméleti teljesítménye a homoszexualitás elemzése volt (Federn, 1933, 305-321; Harmat, 1994, 143.). A homoszexualitásról leírt gondolatai ma is visszhangzanak a szakirodalomban, anélkül, hogy mindig szorosan kötődjenek nevéhez.

IRODALOM

- AMMON, G. (1973): *Dynamische Psychiatrie*. Luchterhand, Darmstadt.
- BAIRD, VANESSA (2003): A szexuális sokféleség. *HVG*, Bp.
- BAUER, EDGAR J. (2005): A szexuális különbség, a thalasszális regresszió és a „nem antropomorf animizmus” problémája Ferenczi Sándor műveiben. *Thalassa*, 2005/1, 7-8.
- BIEBER, I. ET AL. (1962): *Homosexuality. A Psychoanalytic Study*. Basic Books, New York.
- BOISSON, JEAN (1991): *A rózsaszín háromszög. A homoszexuálisok deportálása 1933-1945*. Európa, Bp.
- BUDA BÉLA (1976): Ferenczi Sándor munkássága és életműve a mai tudományos ismeretek fényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1976/3, 282.
- DIETZ, KARL – HESSE, PETER GUSTAV (1975): *Szexológia*. Gondolat, Bp.
- ESZENYI MIKLÓS (1991): Adalékok a homoszexualitás középkori történetéhez. *Valóság*, 1999/1, 43-56.
- ESZENYI MIKLÓS (2006): „Férfi a férfival, nő a nővel.” *Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban és a kultúrában*. Corvina, Bp.
- FEDERN, PAUL (1933): Sandor Ferenczi. *Internationale Zeitschrift für (ärztliche) Psychoanalyse*, 1933/19, 305-321.

¹⁴ Vö. Bieber, 1962; Giese, 1962; Willis, 1967; Ammon, 1973; Buda, 1976, 282.; Pfitzner, 1990.

- FERENCZI SÁNDOR (1906): A sexualis átmeneti fokozatokról. *Gyógyászat*, 1906. május 13., 310-324.
- (1919): A férfiak homoszexualitása. In: *Idegés tünetek keletkezése és eltűnése és egyéb értekezések a pszichoanalízis köréből*. Dick Manó, Bp.
- (1982): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*. Magvető, Bp.
- (1991): *Lélekgyógyászat*. Kossuth, Bp.
- (1996): *Klinikai napló 1932*. Akadémiai, Bp.
- (1997): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Bp.
- (1999): *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. Osiris, Bp.
- FERENCZI, SÁNDOR (1964): Weiteres zur Homosexualität (1909). In: *Bausteine zur Psychoanalyse. Bd. IV. Gedenkartikel, Kritiken und Referate, Fragmente, Bibliographie, Sachregister*. Huber, Bern-Stuttgart, 177-184.
- FOUCAULT, MICHEL (1996): *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz, Bp.
- FREUD, SIGMUND (1986): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Bp.
- GIESE, H (Hrsg.) (1962): *Handbuch der Sexualität*. Enke, Stuttgart.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története 1908-1993*. Bethlen, Bp.
- JONES, ERNEST (1973): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa, Bp.
- MC LAREN, ANGUS (2002): *Szexualitás a 20. században*. Osiris, Bp.
- MÉSZÁROS JUDIT (1999): Ferenczi elfojtási kísérlete és korai témái. In: Ferenczi: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. Osiris, Bp., 405-410.
- PFITZNER RUDOLF (1990): Gondolatok Ferenczi Sándor társadalomfelfogásának a pszichoanalitikus technikára gyakorolt hatásáról. *Thalassa*, (1), 1: 27-28.
- SOMLYÓ ZOLTÁN (1991): Ferenczi Sándor – a pszichoanalízis térhódításáról. *Thalassa*, (2), 2: 89-90.
- STANTON, MARTIN (1990): *Sandor Ferenczi. Reconsidering active intervention*. Free Association Books, London.
- WILLIS, S. E. II. (1967): *Understanding and Counseling the Male Homosexual*. Little, Brown and Co., Boston.

Közlemény

A Thalassa Alapítvány ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik 2008-ban személyi jövedelemadójuk 1%-val támogatták a 18013784–1–41 adószámú alapítványunkat.

Az APEH 2008 novemberében 275 326 forintot utalt át a Thalassa Alapítvány 10200902–32711015 számú bankszámlájára.